

Торговля. Ярмарки. Шибай—котолупи.

У КРАЇНЦІ ніколи не мали нахилу або хисту до торгівлі. Завжди люди інших націй вихоплювали у них найбільш ласі шматки—в старовину греки, пізніші жиди та великороси. Важкі на під'йом хлібороби, люди чесні, з великим почуттям справедливості українці не кидались на великий барिश. Зрідка в голодні роки, правда, і поміж українцями траплялись великі жаднюги спекулянти, що поспішали скористувати народне лихо: задержували на складах хліб, щоб дорожче його продати, але таких людей ганьбили прилюдно в церкві і не було їм пошани. В теперішній час під впливом загальної розрухи, війни, грабіжів і в селах, особливо передмістних, пішло велике шахрайство і ганебна спекуляція, з такою жадністю до грошей, хоч би там нікчемних папірових „керенок“, що усе—навіть жінки кинулись баришувати, спекулювати, з брехнею та різними хитрощами. Народня мораль швидко йде на занепад.

В старі часи торговля йшла потихеньку. Ще Загоровський в 1788 р. означив, що вона у слобожан „второй руки“; кохаючись найбільш у хліборобстві та ремесництві, слобожане не дуже брались до торгівлі. Торговля була здебільшого „домовная, располагаемая болѣе къ пристойному пропитанію, а не къ обогащенію“. ¹⁾

¹⁾ Загоровскій, Топографич. опис. Харьков. Намѣстн., 3-те вид. 1888 р., 20.

Брак торгової діяльності українців здебільшого поясняли їх лінощами; але це не зовсім так: було почасти лінивство, та воно ж не помішало українцям вельми поширити чумацтво, і лінивство не було таким уже великим, як то часто-густо здавалось ріжним урядовцям та поверховим письменникам—публіцистам. Якось то один вельможний пан губернатор, князь Куракин, та запитав другого пана українця, що його робити, щоб українці не

Я р м а р о к.

були такими лінивими, то український панок відповів: „Та чи вони вже такі ліниві? Та чи бачила ваша ясно-вельможність де поле не оброблене, ниву не запахану, копи не зведені? Це ж велика їх робота“.

Чимале значіння в економічному побуті Слобожанщини мали ярмарки. Були великі ярмарки в головних містах—Харькові, Сумах, Ромнах, Полтаві, що тяглися по цілому тижневі або й місяцю, і маленькі по селах зви-

чайно на один день якогось церковного свята. Головних ярмарків було 10, які вкупі робили один круг. Були такі крамарі, що поспівали на усі 10 ярмарків, а це на рік давало 2.405 верстов. Самим крайнім на північ був ярмарок в Кролевці; крайніми південними—харківські; крайнім західнім—ярмарок в Єлисаветі. В цім крузі були ще ярмарки в Ромнах та в Полтаві. З протягом часу, коли Україну прорізали залізниці, великі ярмарки перевелись ні на що і зникли. Вдержались тільки маленькі ярмарки по селах ¹⁾.

На ярмарки найвжало багато купців з Великоросії, траплялись навіть купці з Німеччини—з Гданська (Данціга) та Любека. Великоруські купці з Калуги, Єльця, Тули і др. міст часом осідали в українських містах; шибаї, дріб'язкові крамарі, і офені з Володимирської губернії часто приписувались до міщан. Таким чином в головних ярмаркових містах набралось чимало заможного великоруського купецтва. Жидам було заборонено торгувати і селитись в Слобожанщині, через те в старі часи їх було обмаль.

Перш чимало товару йшло з Заходу, потім в XIX в.—здебільшого з московського мануфактурного району. Раніше йшли, напр., сіножатні коси з Граца, сукна—з Бреславля, шовки та оксамити—з Венеції й Туреччини.

З місцевих ярмарків найбільшу вагу мав харківський водохрестний, роменський, потім полтавський об Іллі і сумський введенський. Водохрестний ярмарок в Харкові тягся увесь січень місяць; біля сотні тисяч савей насовувалось з ріжним крамом ²⁾.

¹⁾ Докладно про великі й малі слободські ярмарки див. в спеціальній розвідці проф. Д. І. Багалія в «Харьков. Сборн.» при Харків. Календарі на 1888 р.

²⁾ Аксаковъ, Укр. ярмарки, в «Русск. Бесѣдѣ» за 1858 р., II, 111.

Цікаве порівняння великоруського купця з українським крамарем зробив Ів. Аксаков в 1858 р.:

„Великорусскій купецъ соединяетъ въ себѣ жадность къ деньгамъ съ расположеніємъ къ мотовству. Онъ не запираетъ доходовъ въ дѣдовскій сундукъ, но или пускаетъ ихъ въ оборотъ для увеличенія своего капитала и торговли, или употребляетъ ихъ для доставленія себѣ разныхъ удобствъ и пріятностей жизни, разумѣется, съ купеческой точки зрѣнія, напр., любитъ щеголять лошадьми, упряжью, экипажемъ, охотно строить дома.... Этой черты нѣтъ въ малорусскомъ купцѣ. Его бережливость похожа на скаредность; богатый прикидывается бѣднякомъ, довольствуется маленькимъ домикомъ. Другое существенное различіе между великорусскимъ и украинскимъ купцомъ заключается въ способѣ торговли. Украинець почти никогда не торгуется, а держится при продажѣ одной опредѣленной цѣны, которая, разумѣется, обусловливается торговыми обстоятельствами, но, большей частью, назначается съ честной умѣренностью. «Что стоитъ вещь?» напри-мѣръ гусь, спрашиваете вы.—Тридцать шагів (около 30 коп.), отвѣчаетъ украинець. «Бери гривенникъ», говорите вы, по русской привычкѣ торговаться.—І то гроші! отвѣчаетъ спокойно украинець и отворачивается въ сторону. Напротивъ того, великорусскій торговецъ тотчасъ распознаетъ своего покупателя по платью, по рѣчи, по приѣму, и одному скидываетъ, а съ другого сдеретъ».

Що до ярмаркових цін в XVIII в., то вони були надивовиж малі, особливо на рибу, яку чумаки привозили з Дону. Напр., пуд свіжої осетрини—3 карб., солоної—1 карб. 50 к., кав'яру за пуд 6 карб. найкращого, свіжого, а солоний кав'яр по 2 карб. за пуд. Колоніяльні товари і мануфактура були дорогі; сукно від

70 коп. до 5 карб. за аршин, бархат від 2 карб 50 к. до 5 карб., чай від 1 до 2 карб. за хунт, кава—9—11 карб. за пуд, цукор 10—11 карб. за пуд ¹⁾).

В Харькові славився троїцький ярмарок, який звали панським, бо навозили найбільш вовни з панських маєтків; потім ярмарок об Пречистій, на який насувало багато чумацтва з рибою, кав'яром, сіллю; особливо ж славився водохрестний ярмарок в січні—веселі часи старого життя харківців. На водохрестний ярмарок довгими рядами простягались крамниці вздовж усієї Павловської площі, повнісенські усякого товару; а купецтво гучно бенкетувало по трактирах. Соханська в своїх споминах про старе харківське життя пригадує, що архирейські півчі за добрі карбованці співали по трактирах пісні українські. «Купцы,—каже Соханська,—были удивлены и поражены новымъ неиспытаннымъ очарованіемъ и выражали свой восторгъ всѣми обычными и необычными приемами, доходя до умиленія» ²⁾).

На ярмарку об Пречистій крамарі росташовувались над річкою Лопаню там, де тепер овочевий ряд. Наїзжало багато кримської татарви на верблюдах з величезними мажарами, з яблуками та виноградом. Верблюдів становили тут же поміж лавками, щоб вони не лякали коней ³⁾).

На ґрунті офіціальних вказівок відомо, що в 1854 р. в Харківській губернії налічували 425 ярмарків, у Полтавській—372, в той час, коли, напр., в Володимирській їх було усього 9.

Дуже докладно і яскраво описаний селянський ярмарок в оповіданні Квітки-Основ'яненка «Салдатський пат-

¹⁾ *Багалій*, в «Харьков. Сборн.» 1888 р., 172.

²⁾ *Соханская*, в «Гражданин» за 1872 р., 1, 4, 5 (Додат.).

³⁾ Мої спогади за дитячі роки життя в Харькові.

рет»: «Таки куди оком не глянеш, то усе люди, усе люди, як сарана у полі. І чого то не понаносили або не понавозили,—такий ярмарок, неначе в Харькові об Пречистій: усякого товару, якого тільки подумаеш, усе є. Чи груш? Так і на возах груші, і в мішках груші, і купами груші... А там Москва з лаптями та з ликами; були в них і миски, і ложки, і тарілки розмальовані, були і решета, і ночовки, діжі, лопати, сівці, черевики, чоботи з підковами і німецькі, тільки гвіздочками попідбивувані. Тут суздальці з богами та з книжками завалящими, а побіля їх сластьонниця з грубкою, вщипне тіста та на сковороду у-в олію, аж шкварчить. Тут же біля неї терта кабака і тютюн у папушах, а там залізний товар, підковки, гвіздочки, сокири, підіски, ухналі і все, чого треба. А тут вже лавки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, фіґи, цибуля, усякї сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня, ще по весні з Дону навезена, і суха, і солона, кав'яр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гапליки і для нашого брата свитина. Дьоготь і в шерітвасах і в мазницях, продавались і самі квачі, а побіля їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники, носили у ночовочках печеню, шматками покраяну, на скільки тобі треба, стільки і бери. А там купами капуста, буряки, морква огородня, а хатньої (лайка) наші жінки не продають, держуть про нужду на нашу голову—пур їй! Тут же був хрін, ріпа, картохлі, що вже швидко хліб святий з світа Божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики... та я ж кажу: нема того на світі, чого не було на ярмарку, і як би грошей до сина, то накупив би усього та і їв би цілісінський год. А що ще обіддя, коліс, віх, двійла,

люшні! Були і свити простого уразівського і мильного сукна, були кожухи, усякі пояси, шапки і козацькі, і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скіндячки, серги, баєві юпки, плахти, шиті рукава і хустки, жіноцькі: очіпки, серпанки, запаски, кораблики, рушники і шиті і з мережками, щітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запонки голов'яні; перстні, черевики. А промеж такої пропасти товару що то народу було!... Той купує, той торгує, той божиться, той приціняється, той спорить, той товариство склика, той на жінку гука, ті лаються, ті йдуть могоричі запивати, жіноцтво щебече, усі разом розказують і ні одна не слухає, старці співають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять, той возом їде та кричить—по глину! по глину!, а на зустріч йому викрикує—по горшки! по горшки!... усюди гомонять, кричать, стукотять, як у млині, коли на всі меле і товче».

Окремую галузь торговців складали шибай, або котолупи. На Україні головним кодром шибайв здавна була слоб. Рашівка гадячського повіту на Полтавщині. Вони складали артілі або товариства з 6 або з 8 чоловік, які й рушали в дорогу; иноді з'їзжаючись, обмірковували справу і їхали так иноді до Азовського та Чорного морів через усю Україну. О половині XIX в. в Рашівці налічували біля тисячи крамарів—котолупів.

Блукання по світу з метою дріб'язкового крамарства псувало шибайв. Людина добре освідомлена дає таку відозву про шибайв—котолупів: „Видержують конкуренцію з місцевими крамарями й покупцями збіжжя тільки заможніші; біднота ж, дякуючи страшній експлуатації крамарів, які позичають їй гроші, або дають крам, через мізерність свого підприємства залазить в борги, за які їй ча-

сто-густо доводиться збуватися навіть своєї хати. Багато козаків-щетинників навіть землю свою проторгували, одбилися від хліборобства і мають сумне становище. Тепер багато молоді замість того, щоб іти „по щетину“, йдуть на шахти та заводи. Здається, людина, блукаючи по світах, повинна була б набратися розуму. Але навпаки. Навряд чи можна де-інде зустріти таке дикунство, як у шибайв. Блукаючи по світах і зустрічаючись з ріжним людом, щетинники переймають більше шкідливого ніж доброго. Простота звичаїв пропала зовсім; торгівля наклала на них огидне тавро. Парубоцтво часто останню копійчину витрачає на панське убрання: „спінжаки“, чоботи, дорогі чумарки, в чому вони бачуть прояву шляхетности і своєрідної культурности. Разом з тим рідко де можна зустріти таку велику розбещеність молоді. Так, коли на вулицях парубки бились раніш тільки кулаками та киями, то тепер завелись уже такі речі, як фінські ножі, ціпки залізні, залізні наручники та инш. Вся ця зброя пускається в хід в святкові ночі і взагалі під час гулянок“ ¹⁾.

¹⁾ „Рада“ за 1912 р., № 95.

2-й випуск.

Культурно-Історична Бібліотека

під ред. Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

□ □ □ □

№4

Проф. М. Ф. СУМЦОВ.

СЛОБОЖАНЕ

Історично-
Етнографічна
Розвідка.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

М 53005
19 11 34 р.

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“

Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

1918.

Харківський
Університет